

ПРОБЛЕМА УКРАЇНСЬКОГО ПОВСТАННЯ У ГАЛИЧИНІ НАПЕРЕДОДНІ НІМЕЦЬКО-ПОЛЬСЬКОЇ ВІЙНИ 1939 РОКУ

Незважаючи на існування великої кількості наукових праць про взаємини Третього Райху з Другою Річчю Посполитою у 1930-і рр., малодослідженою залишається роль, яку відіграв у них український чинник. Уперше цього питання торкнувся М. Швагуляк, охарактеризувавши у своїх працях загальну ситуацію в Галичині влітку–восени 1939 р., акцентуючи на особливостях польсько-українських стосунків¹. Український дослідник А. Руккас, німецький – Ф. Грелька, польський – А. Сова² звернули увагу на німецький план організації антипольського повстання в Галичині, а також охарактеризували контакти українських націоналістів із німецькими військовими структурами напередодні вересня 1939 р.

Докладно причини і мету створення під німецьким протекторатом Українського легіону, його керівний, рядовий та кількісний склад, умови, місця перебування та військово навчання, а також озброєння вояків описав словацький науковець М. Шмі-

---

¹ Швагуляк М. Маловідома сторінка політичного життя Західної України напередодні Другої світової війни (З історії Контактного комітету. 1937–1939 роки) // *Записки Наукового товариства імені Шевченка* / [ред. тому Олег Купчинський]. – Львів: Вид-во Наукового товариства імені Т. Шевченка у Львові, 1994. – Т. 228. – С. 207–248. – (Праці Історично-філософської секції); Швагуляк М. *Позиція та участь українців у німецько-польській війні 1939 року* // *Україна-Польща: важкі питання*, (Варшава, 8–10 жовтня 1998 року). – Варшава: TYRSA, 1999. – Т. 4. – С. 35–59. – (Матеріали IV міжнародного семінару істориків «Українсько-польські відносини під час Другої світової війни»).

² Руккас А. О. *Антипольські виступи ОУН на західноукраїнських землях (вересень 1939 р.)* // *Sprawy wschodnie. Czasopismo Instytutu Wschodniego Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza Sprawy wschodnie* / [Piotr Kraszewski red. naczej.]. – Poznań: IW UAM, 2002. – Z. 1. – S. 37–60; Grelka F. *Die ukrainische Nationalbewegung unter deutscher Besatzungsherrschaft 1918 und 1941/42*. – Wiesbaden: Harrassowitz, 2005. – 507 S.; Sowa A. *Postawy społeczności ukraińskiej w okresie kampanii wrześniowej 1939 roku* // *Krakowskie Zeszyty Ukrainoznawcze* / [pod. red. R. Łuźnego i W. Mokrego]. – Kraków: Uniwersytet Jagielloński; Fundacja św. Włodzimierza, – 1992–1993. – Т. I–II. – S. 167–172.

гель³. Подальшу долю цього легіону простежив А. Боляновський у монографії, присвяченій українським військовим формуванням у збройних силах Німеччини⁴. Воєно-політичну діяльність ОУН напередодні війни дослідили А. Кентій та М. Посівнич⁵.

Як видно, більшість дослідників зосереджується на площині взаємин Німеччини і українського націоналістичного руху. Це дещо збіднює картину суспільно-політичного життя у передвоєнній Галичині та зумовлює потребу глибше дослідити ставлення різних гілок українського національного табору до міжнародної ситуації наприкінці літа 1939 р., зокрема до можливого повстання проти польської влади.

Після закінчення Першої світової війни «українське питання» стало одним із ключових національних питань у Східній Європі, перманентно залишаючись у сфері інтересів головних геополітичних гравців, зокрема Німеччини. Зацікавлені в загальній ревізії Версальсько-Вашингтонської системи, а відтак і в послабленні Польщі, правлячі кола Ваймарської республіки розглядали національну проблему в Речі Посполитій як вагомий дестабілізуючий чинник і різними способами намагались його використати.

Прихід націонал-соціалістів до влади в Німеччині у січні 1933 р. започаткував новий етап у зовнішній політиці країни. Їхньою метою було не просто відновлення довоєнної сили держави, але й значне розширення її кордонів, а зрештою – світове панування, згідно з доктриною нацизму. Відтак, націонал-соціалісти взялися до поступової реалізації своїх зовнішньополітичних цілей, викладених в основному в праці А. Гітлера «Моя боротьба».

До кінця 1930-х рр. нацистські лідери не виявляли чіткої позиції щодо українського питання, проте події, пов'язані з територіальними претензіями Третього Райху до Чехословаччини,

³ Шмігель М. *Український Легіон Романа Сушка. Нарад зі Словаччини на Польщу (1939) // Український визвольний рух / [відп. ред. В. В'ятрович]. – Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України; Центр досліджень визвольного руху, 2007. – 36. 11. – С. 81–93.*

⁴ Боляновський А. *Українські військові формування в збройних силах Німеччини (1939–1945). – Львів: ЛНДУ-Канад. Ін-т укр. студій Альберт. ун-ту, 2003. – 686 с.*

⁵ Кентій А. *Збройний чин українських націоналістів. 1920–1956. Історико-архівні нариси. Т. 1. Від Української військової організації до Організації Українських Націоналістів. 1920–1942. – К., 2005. – 330 с.; Посівнич М. *Воєнно-політична діяльність ОУН в 1929-1939 роках. – Львів: Афіша, 2010. – 368 с.**

неминуче його актуалізували. Нацистські керівники, висуваючи демагогічні гасла захисту судетських німців, долучили до них «турботу» про долю угорського та українського населення в чеській державі⁶. Цинічно маніпулюючи «українським сюжетом» у геополітичній грі з Угорщиною, Польщею і Радянським Союзом, А. Гітлер мимоволі завоював прихильність значної частини українського суспільства, адже заявляв про потребу повної реалізації права народів Східної Європи на самовизначення. Державні діячі Третього Райху, німецька преса висловлювали недвозначну підтримку державотворчих процесів на Закарпатті. Однак після того, як Гітлер дав згоду на окупацію території Карпатської України військами хортистської Угорщини, українська громадськість деякий час перебувала у стані абсолютного розчарування Німеччиною.

Проте низка наступних зовнішньополітичних кроків нацистської держави переконувала, що українське питання набуває все більшої ваги на міжнародній арені і вже найближчим часом чекає свого вирішення.

У березні–квітні 1939 р. А. Гітлер остаточно дійшов висновку, що не зможе залучити Польщу до системи створених Німеччиною союзів і таким чином забезпечити собі тил уздовж східного кордону для початку планованої воєнної операції на Заході⁷. Тому вже у квітні цього року фюрер дав наказ підготувати план нападу на Польщу, який отримав назву «Вайс»⁸. Наростання напруги в німецько-польських відносинах спонукало Велику Британію 31 березня 1939 р. надати гарантії незалежності Речі Посполитої. Водночас, саме це стало формальним приводом для денонсації польсько-німецької декларації про ненапад від 26 січня 1934 р. та англійсько-німецької морської угоди від 18 червня

⁶ Сливка Ю. *Україна в Другій світовій війні: національно-політичний та міжнародно-правовий аспекти* // *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність* / Національна академія наук України, Інститут українознавства імені І. Крип'якевича. Вип. 13: *Україна у Другій світовій війні: українсько-польські взаємини* / [відп. ред. і упоряд. тому Юрій Сливка]. – Львів, 2005. – С. 43.

⁷ Kornat M. *Polityka równowagi. 1934–1939: Polska między Wschodem a Zachodem*. – Kraków: Wyd-wo Arcana, 2007. – S. 435.

⁸ *Документи и материалы кануна второй мировой войны. 1937–1939. Т. 2. Январь–август 1939 г. / М-во иностр. дел СССР / Редкол.: Бондаренко А. П., Земсков И. Н. и др.* – М.: Политиздат, 1981. – С. 66–68.

1935 р., про що А. Гітлер заявив у промові в Райхстагу 28 квітня 1939 р.⁹. Коментуючи ці події на одному із своїх засідань, члени партії Фронт національної єдності (ФНЄ) порівнювали становище, в якому опинилась Польща після промови А. Гітлера, зі становищем Чехословаччини перед Мюнхенською конференцією¹⁰. Подібні думки викликали сильний резонанс в українському суспільстві. Зокрема, помітне занепокоєння виявляли націонал-демократи, об'єднані в найвпливовішу легальну партію Галичини – Українське національно-демократичне об'єднання (УНДО). Всю дотеперішню концепцію міжнародної політики вони будували на ідеї спільних дій Німеччини та Польщі проти Радянського Союзу. Преса націонал-демократів писала, що військовий конфлікт між Польщею та Німеччиною не буде корисний жодній зі сторін, а тим більше українцям¹¹. Передбачаючи підтримку Польщі з боку Франції та Англії, Іван Кедрин писав, що війна Третього Райху з об'єднаними силами Заходу не розв'яже української проблеми¹².

В умовах підготовки до нападу на Польщу в політичних колах Третього Райху знов актуалізувалось українське питання. Нацистські лідери обмірковували, як використати українське населення Галичини задля власних стратегічних цілей. Одним із таких проектів став план організації українського повстання в Галичині, як приводу для вступу Вермахту на територію сусідньої держави. Суть цього плану виклав у розмові з німецьким журналістом 2 травня 1939 р. співробітник бюро Й. фон Ріббентропа П. Клейст. Він заявляв, що після певної ідеологічної підготовки галицького населення Райх дасть сигнал до повстання, тоді з Закарпаття і Словаччини у Східну Галичину буде переправлено зброю та боєприпаси¹³. Ядром повсталих мали стати укра-

⁹ *Dokumente zur deutschen Geschichte. 1936–1939. Bd. 1–2. Bd. 2. / Hrsg. von W. Ruge und W. Schuman. – Berlin: VEB Deutscher Verlag der Wissenschaften, 1977. – S. 114–115.*

¹⁰ *Archiwum Akt Nowych (dalej – AAN). – Ministerstwo Spraw Wewnętrznych. – Sygn. 971. – K. 154.*

¹¹ *К. І. Промова Гітлера крізь варшавський голосник // Діло. – 1939. – Ч. 98. – 1 травня.*

¹² *К. І. Чи ми хочемо війни? // Діло. – 1939. – Ч. 109. – 4 травня.*

¹³ *СССР в борьбе за мир накануне второй мировой войны (сентябрь 1938–август 1939 гг.): документы и материалы / Ред. кол. А. А. Громько и др. – М.: Политиздат, 1971. – С. 364.*

їнські загони, вишколені Абвером (німецька служба розвідки і контррозвідки)¹⁴, точніше його другим відділом – «Диверсії та психологічної війни». Табори для них були розміщені на території Східної Пруссії, а також поблизу Відня, у Ганновері, Брно¹⁵.

Координувати роботу щодо організації повстання в Галичині мало німецьке консульство у Львові¹⁶.

У квітні 1939 р. відбулась таємна зустріч представників командування Абверу та Проводу Організації Українських Націоналістів (ОУН). Українців запевняли, що лінія німецької політики щодо них не змінилась і німці готові надалі підтримувати прагнення українського народу до створення самостійної держави. Розмова, правдоподібно, завершилась домовленістю сторін про співпрацю в антипольських акціях, а німецькі установи зобов'язались допомогти у формуванні та озброєнні Українського легіону¹⁷.

Обґрунтування можливості співробітництва з військовими колами Третього Райху в середовищі ОУН супроводжувалось переосмисленням позиції Німеччини стосовно Карпатської України. Зокрема, поширювалась думка, що перехід території Закарпаття до складу Угорщини слід розглядати як тактичну вимогу політики райхсканцлера, яка не тотожна абсолютній відмові від підтримки українського визвольного руху. В інструкції Крайовій Екзекутиві (КЕ) ОУН на ЗУЗ Провід зазначав, що Німеччина таким чином заплатила Угорщині за втягнення її до антикомуністичного фронту¹⁸. При цьому тезу про зраду українських інтересів з боку Німеччини приписували польській пропаганді¹⁹. Разом з тим, у відозві А. Мельника за березень 1939 р.

¹⁴ Grelka F. *Polityka III Rzeszy wobec ukraińskich zmagañ niepodległościowych w latach 1939–1941* // *Biuletyn ukrainoznawczy* / [red. S. Stepień] / *Południowo-Wschodni Instytut Naukowy w Przemyślu. – Przemyśl, 2006. – № 12. – S. 71.*

¹⁵ AAN. – *Ambasada RP w Berlinie. – Sygn. 388. – K. 133.*

¹⁶ Кентій А. *Збройний чин українських націоналістів. 1920–1956. Історико-архівні нариси. Т. 1. Від Української військової організації до Організації Українських Націоналістів. 1920–1942. – К., 2005. – С. 8.*

¹⁷ Швагуляк М. *Українське питання в міжнародних політичних кризах передодня Другої світової війни (1938–1939)* // *Вісник Львівського університету. Серія історична* / [відп. ред. М. Мудрий]. – Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2000. – Вип. 35–36. – С. 448.

¹⁸ AAN. – *MSW. – Sygn. 1085. – K. 28.*

¹⁹ Боляновський А. *Українські військові формування в збройних силах Німеччини (1939–1945).* – Львів: ЛНДУ-Канад. Ін-т укр. студій Альберт. Ун-ту, 2003. – С. 23.

зазначалося, що досвід Карпатської України ще раз довів: «зовнішньо-політичні українські концепції мусять бути власно-підметні, окремі, а тільки посередньо зв'язані таким чи іншим укладом міжнародних сил, які тільки в означених точках можуть сходитися з нашою концепцією»²⁰. «Крайовики» натомість висловлювали більші застереження. Керівник КЕ ОУН на ЗУЗ Володимир Тимчій-Лопатинський влітку 1939 р. зазначав: «Від німців нічого доброго не можемо сподіватися. Карпатська Україна показала нам, що рахувати на них не можна», тому він вважав, що варто проголосити Українську Державу і поставити німців перед доконаним фактом²¹.

Тим часом німецька політична верхівка цілеспрямовано вживала заходів, щоб подолати розчарування, пов'язане з подіями у Карпатській Україні, та переконати українську громадськість у тому, що Німеччина підтримує її державницькі прагнення. Зокрема, провівши переговори з чільними політичними діячами Карпатської України – президентом А. Волошиним та прем'єр-міністром Ю. Ревасм, – Німеччина спонукала угорський уряд надати Закарпаттю автономний статус. Міністерство закордонних справ Німеччини доручило німецькому консулові у Львові Г. Зеельосу запевнити українську сторону, що угорський уряд дав свою згоду у цій справі²². Відповідну «роз'яснювальну роботу» серед українців, імовірно, доручалось проводити і німецьким організаціям у Галичині. Так, на зібранні «Дойче Фольксфербанд» 23 квітня 1939 р. йшлося про те, що місцеві представники німецької меншини повинні нав'язувати якнайширші контакти з українцями, переконуючи їх у тому, що «Гітлер створить ім Україну»²³.

Новий виток німецької «проукраїнської» пропаганди дав свої плоди: незважаючи на гіркий досвід Карпатської України, в се-

²⁰ Центральний державний історичний архів України у Львові (далі – ЦДІА України у Львові). – Оп. 1. – Ф. 779. – Спр. 31. – Арк. 57.

²¹ Гладилевич А. Володимир Тимчій-Лопатинський // *Визвольний шлях*. – Лондон, 1979. – Кн. 5. – С. 562.

²² Швагуляк М. *Західноукраїнська суспільність напередодні та під час німецько-польської війни 1939 року // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність: міжвід. зб. наук. праць / [гол. ред. Я. Д. Ісаєвич]. – К.: Наук. думка, 1992. – Вип. 1. – С. 153.*

²³ ДАІФО. – Ф. 2. – Оп. 1. – Спр. 1575. – Арк. 261; ЦДІА України у Львові. – Ф. 205. – Оп. 1. – Спр. 500. – Арк. 9.

редовищі ОУН усе ж вважали, що майбутня німецько-польська війна створить нові геополітичні умови, сприятливі для української справи. Це питання широко дискутували в націоналістичних колах навесні–влітку 1939 р. Наприклад, у звіті Станіславівського воєводського управління за 18 липня 1939 р. повідомлялося, що на зібранні ОУН у Калуші 11 червня один із доповідачів зазначив: «Маємо мати повну довіру до Гітлера, бо з його допомогою ще цього року будемо господарями вільної України»²⁴.

Українські націоналістичні кола припускали, що в разі німецько-польської війни українці зможуть добитись визначального впливу на розвиток подій у Західній Україні і очолити тут державотворчі процеси. Але все це було можливим лише за умови відсутності протидії з німецького боку. Відтак, налагодження контактів з Третім Райхом перед вибухом війни відіграло радше інструментальну роль і не було самоціллю ОУН.

Практичним кроком до втілення в життя попередніх домовленостей ОУН з німецькою стороною стало розпочате в липні 1939 р. на території Словаччини формування Українського легіону за назвою *Bergbauernhilfe* («Гірський допоміжний будівельний підрозділ»). До рядового складу легіону входили члени ОУН, які проживали на території Німеччини або прибули туди зумисне, та колишні вояки Карпатської Січі, які потрапили в угорський полон, і ті, яких на вимогу німецького командування угорська влада звільнила з концентраційного табору в *Haiergázi*²⁵. Завданням Українського легіону, який очолив член ПУН Роман Сушко, мала стати організація диверсійно-підривної діяльності в тилу польської армії²⁶.

Тим часом у Речі Посполитій все більше поширювалась інформація про можливе повстання в Галичині. Так, у низці повідомлень Відділу безпеки Міністерства внутрішніх справ за травень 1939 р., адресованих посольству Польщі в Берліні, зазначало-

²⁴ Державний архів Івано-Франківської області (далі – ДАІФО). – Ф. 2. – Оп. 1. – Спр. 2343. – Арк. 72, 78 зв.; ДАІФО. – Ф. 69. – Оп. 1. – Спр. 929. – Арк. 20, 22.

²⁵ Шмігель М. Український Легіон Романа Сушка. Напад зі Словаччини на Польщу (1939) // Український визвольний рух / [відп. ред. В. В'ятрович]. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України; Центр досліджень визвольного руху, 2007. – Зб. 11. – С. 87–88.

²⁶ Grelka F. *Die ukrainische Nationalbewegung unter deutscher Besatzungsherrschaft 1918 und 1941/42.* – Wiesbaden : Harrassowitz, 2005. – S. 184.

ся, що воно вибухне в момент найвищої напруги в німецько-польських відносинах²⁷. Причому очікувалося, що українці перешкоджатимуть постачанню продовольства до війська, нападатимуть на військові об'єкти, чинитимуть диверсії²⁸.

Чутки про повстання набули великого розголосу в українському суспільстві. У звітах польської поліції йшлося про фактичні приготування до нього. Зокрема, повідомляли, що керівниками українських повстанців мали бути німецькі офіцери, що спонукало, наприклад, членів організацій «Просвіта» і «Сокіл» відвідувати курси німецької мови²⁹.

Ідею повстання обговорювали і в середовищі ФНЄ. Йдеться передусім про львівське об'єднання колишніх старшин УГА «Молоду громаду», до якої входив і керівник Фронту Дмитро Палів³⁰.

Концепція антипольського повстання в Галичині, сама його доцільність, викликали неоднозначні думки в українському політичному середовищі. Незважаючи на тиск німецької сторони, керівництво ОУН висловлювало з цього приводу серйозні побоювання. Суть цих застережень розкриває листування між членами ОУН Макаром Кушніром та Омеляном Сенником. У листі від 29 червня 1939 р. М. Кушнір писав: якщо збройне повстання буде піднято до того, як німецька армія вступить на українську територію, польська влада жорстоко розправиться із заворушниками, знищивши політичний провід українства перед лицем воєнної загрози. Активні саботажно-диверсійні дії українців, вів далі М. Кушнір, будуть доцільними, коли польська армія відступить на схід під тиском німців, а ті, прийшовши на українські терени, визнають факт існування української влади на місцях³¹.

Загалом дотримуючись тієї ж думки, Голова Проводу ОУН А. Мельник додавав, що нацистські політичні кола не декларували чіткої позиції в українському питанні, тому збройний виступ українців в інтересах Третього Райху на цьому ета-

²⁷ AAN. – MSW. – Sygn. 3935. – К. 79.

²⁸ *Ibid.* – К. 67.

²⁹ ЦДА України у Львові). – Ф. 493. – Оп. 1. – Спр. 15. – Арк. 1.

³⁰ Мірчук П. Нарис історії ОУН. 1920–1930 роки. – 3-є вид, доповн. – К.: Українська видавнича спілка, 2007. – С. 584.

³¹ AAN. – Ambasada RP w Berlinie. – Sygn. 3935. – К. 169.

пі неможливей³². Аналогічну позицію займав і Д. Паліїв, акцентуючи на тому, що Німеччина не зважала на «українські постулати»³³.

Більшість легальних політичних сил Галичини відразу негативно поставилась до ідеї повстання, інспірованого ззовні³⁴. Це стосується насамперед офіційного УНДО на чолі з Василем Мудрим. Цьому сприяла низка чинників, серед яких особливо відчутним було розчарування позицією Німеччини щодо подій на Закарпатті. Також українських лібералів насторожувала зміна клімату у відносинах між Радянським Союзом та Німеччиною, яка відбулась навесні 1939 р. Перші помітні кроки до зближення цих держав було зроблено вже на початку 1939 р. Характерною з цього погляду стала поведінка А. Гітлера на новорічному прийомі в Берліні, влаштованому дипломатичному корпусу 12 січня 1939 р., коли він, обходячи дипломатів іноземних держав, усупереч практиці останніх років, несподівано підійшов до радянського посла Олексія Мерекалова й обмінявся з ним кількома словами. Такий вчинок був справжньою сенсацією на тлі неприязних взаємин між обома державами в попередні роки³⁵.

У політичній грі з Радянським Союзом фігурер також використав українську карту. Видається цілком правдоподібним припущення, що заява А. Гітлера в розмові з міністром закордонних справ Польщі Юзефом Беком 5 січня 1939 р. про те, що Німеччина не має щодо України ніяких політичних планів, насправді була адресована кремлівському керівництву³⁶. Адже Радянський Союз займав щодо Карпатської України виразно ворожу позицію, розглядаючи її як

³² Бойдуник О. *Стиль і послідовність полк. Андрія Мельника // Спогади про Андрія Мельника : зб. на пошану полковника Андрія Мельника Голови проводу Українських націоналістів / Підг. Іван Стефаніч. — Львів, 1991. — С. 77.*

³³ AAN. — *Ambasada R P w Berlinie. — Sygn. 3935. — К. 163.*

³⁴ Швагуляк М. *Позиція та участь українців у німецько-польській війні 1939 року // Україна-Польща: важкі питання (Варшава, 8–10 жовтня 1998 року). — Варшава: TURSA, 1999. — Т. 4. — С. 45. — (Матеріали IV міжнародного семінару істориків «Українсько-польські відносини під час Другої світової війни»)*

³⁵ Швагуляк М. *Українське питання в міжнародних політичних кризах передодня Другої світової війни (1938–1939) // Вісник Львівського університету. Серія історична / [відп. ред. М. Мудрий]. — Львів: ЛНУ ім. Ів. Франка, 2000. — Вип. 35–36. — С. 312.*

³⁶ *Polskie dokumenty dyplomatyczne. 1939. Styczeń-sierpień / Red. S. Żerko. — Warszawa: Polski instytut spraw międzynarodowych, 2005. — S. 14–15.*

джерело поширення українського національного руху. Виступаючи на XVIII з'їзді ВКП(б) 10 березня 1939 р., Й. Сталін висміював ідею приєднання до Карпатської України української території, що перебувала у складі СРСР³⁷. Частина істориків розглядає виступ Й. Сталіна як поворотний пункт у зовнішній політиці Радянського Союзу, що знаменував початок зближення з Німеччиною, а отже й крах політики колективної безпеки, провадженої у переговорах з Англією та Францією³⁸. Особливий скептицизм стосовно антибільшовицького курсу нацистів був невід'ємною ознакою української суспільно-політичної думки лівого спрямування протягом 1930-х рр. На засіданні Контактного комітету* 9 листопада 1938 р. член Української соціалістично-радикальної партії (УСРП) Матвій Стахів висловив припущення: якщо Третій Райх не зможе досягти порозуміння з Англією, А. Гітлер піде на переговори з Москвою для встановлення спільного «диктату над світом»³⁹.

У березні 1939 р. квінтесенцією повідомлень галицької преси різних політичних напрямків була думка про те, що українська справа стала розмінною монетою в політичній грі Москви і Берліна. Орган УНДО «Національна Політика» писав, що позиція Німеччини у справі Карпатської України «може бути цілком добре також презентом Гітлера Сталінові, мовляв, дивися, я цілком не маю ніяких українських замірів»⁴⁰.

Посилена увага до подальшого розвитку міжнародних відносин, зокрема німецько-радянських, приводила українську громадськість до неоднозначних оцінок. Черговим приводом для роздумів стала промова А. Гітлера у Райхстагу 28 квітня 1939 р., в якій не прозвучали традиційні погрози в бік СРСР⁴¹. Із цього приводу «Національна Політика» писала: «Хто зна, чи німецькі геополітичні

³⁷ Литвин М. Р. 1939. Західні землі України. — Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'яквича НАН України, 1999. — С. 7.

³⁸ Полянський П. Передвоєнна криза в міжнародних відносинах і дипломатія (вересень 1938—серпень 1939). — К.: В-во «Генега». — С. 27; Трубайчук А. Ф. 1939 год. К истории советско-германского уговора. — К.: Асоціація істориків «Істина», 1994. — С. 29.

* Неофіційний представницький орган українських політичних партій та організацій Галичини, що діяв у 1937—1939 рр.

³⁹ ЦДІА України у Львові. — Ф. 359. — Оп. 1. — Спр. 35. — Арк. 73 зв.

⁴⁰ Національна Політика. — 1939. — Ч. 12. — 26 березня.

⁴¹ Поки що мир врятований? // Діло. — 1939. — Ч. 99. — 3 травня.

конечності не виявляться сильніші від ідеологічних упереджень німецького канцлера і чи він [...] не піде слідами старого Бісмарка», тобто на угоду з СРСР⁴². Ще категоричніше висловлювались у таборі УСРП, однозначно розглядаючи промову А. Гітлера як крок на шляху до порозуміння з більшовиками⁴³. Натомість преса ФНЄ переконувала своїх читачів у тому, що нацистська Німеччина ніколи не відмовиться від своїх східних планів, тому заяви райхсканцлера необхідно трактувати як політичний маневр⁴⁴.

Посилення недовіри галицьких демократичних кіл до зовнішньої політики Третього Райху впливало на оцінку німецько-польських відносин. У цьому контексті особливо гострим питанням для українського політичного проводу було ставлення до Речі Посполитої. Брак єдиної політичної лінії був причиною непорозумінь і дезорієнтації галицьких політичних сил⁴⁵. І. Німчук згадував, що в редакції «Діла» вже з березня 1939 р. почали прораховувати різні варіанти розвитку міжнародної ситуації, зокрема, в разі нападу Німеччини на Польщу⁴⁶. Зі щоденникових нотаток О. Назарука дізнаємося, що це питання широко обговорювали на засіданні Контактного комітету 8 травня 1939 р. Автор записав, що присутні погодились із припущенням про можливий німецько-радянський союз. В. Кузьмович зазначав, що українці стояли перед вибором між двох фронтів: німецького або протинімецького⁴⁷.

УНДО, хоч і визнало крах нормалізаційної політики, зберігало лояльне ставлення до польської влади⁴⁸. В. Мудрий на засіданні Центрального комітету партії 22 квітня 1939 р. стверджував,

⁴² *Національна Політика*. – 1939. – Ч. 17. – 7 травня.

⁴³ *Як оцінюють відповідь Гітлера // Громадський Голос*. – 1939. – Ч. 16. – 6 травня.

⁴⁴ М. П. *Найбільша загадка // Українські Вісти*. – 1939. – Ч. 104. – 8 травня; *Після промови Гітлера // Батьківщина*. – 1939. – Ч. 17. – 7 травня.

⁴⁵ Tomczyk R. *Українське Zjednoczenie Narodowo-Demokratyczne 1925–1939*. – Szczecin: Książnica Pomorska im. Stanisława Staszica, 2006. – S. 288.

⁴⁶ Німчук І. *595 днів советським в'язнем*. – Торонто, 1950. – С. 6.

⁴⁷ ЦДІА України у Львові. – Ф. 359. – Оп. 1. – Спр. 46. – Арк. 22.

* *Про крах «нормалізації» члени УНДО заявили на V з'їзді партії 4–5 січня 1938 р., визнавши, що влада не виконала обіцянок; а фактичним переходом в опозицію була заява В. Мудрого в парламенті 24 лютого 1938 р. про те, що українські депутати не голосуватимуть за бюджет (Дробот І. Трансформації української державницько-сборницької ідеї (1920–1930-ті роки) – К.: ФОДО, ЛТД, 2002. – С. 211–212).*

що українці виконають громадянські обов'язки, не покладаючись на «чужі агентури»⁴⁸. Подібну позицію зайняли клерикальні кола. 26 квітня 1939 р. єпископи УГКЦ на чолі з митрополитом Андреем Шептицьким підписали спільну відозву до вірних із закликом до жертвовності й оборони держави від зовнішнього ворога⁴⁹. Свою позицію націонал-демократи залишили незмінною до початку війни, заперечуючи, зокрема, звинувачення польської преси у симпатіях до Німеччини⁵⁰. Це підтверджує і розмова члена ФНЄ Сильвестра Герасимовича з представником німецького консульства у Львові на початку червня 1939 р. Останній наполягав на потребі знищити українські політичні осередки в Галичині, що діяли не на користь Райху. Особливо його слова стосувались керівництва УНДО. Зокрема, німецький чиновник згадав про інтерв'ю В. Целевича газеті «Юнайтед Прес», у якому той гостро критикував пронімецьку орієнтацію деяких українських політичних сил. Його позицію підтримав редактор львівської газети «Нове Село» Борис Левицький⁵¹.

Вірогідно, що заяви про лояльність до Польської Держави з боку частини українського політикуму були зумовлені наростанням напруги в польсько-українських відносинах. Адвокат Степан Шухевич пізніше згадував, що перед війною «проти українців, як здогадних чи правдивих великих поклонників Німеччини, вся польська суспільність ставилася дуже вороже»⁵². Втім, ескалація етнічного конфлікту була спричинена й діями польської влади. Зокрема, посилилася політика «зміцнення польськості на кресах», у рамках якої протягом 1938–1939 рр. розширили ліквіда-

⁴⁸ «Сповнимо наш горожанський обов'язок...» // *Національна Політика*. – 1939. – Ч. 16. – 30 квітня; *Що робити і що залишити* // *Національна Політика*. – 1939. – Ч. 18. – 14 травня.

⁴⁹ Sowa A. *Postawy społeczności ukraińskiej w okresie kampanii wrześniowej 1939 roku* // *Krakowskie Zeszyty Ukrainoznawcze* / Pod red. Ryszarda Łuznego i Włodzimierza Mokrego. – Kraków: Uniwersytet Jagielloński; Fundacja św. Włodzimierza, – 1992–1993. – Т. 2. – S. 169.

⁵⁰ *Ведемо українську політику!* // *Національна Політика*. – 1939. – Ч. 31. – 13 серпня; *Германофільство й полонофільство* // *Національна Політика*. – 1939. – Ч. 29. – 30 липня; *Ідемо до гіршого чи кращого* // *Національна Політика*. – 1939. – Ч. 28. – 23 липня.

⁵¹ *AAN. – Ambasada RP w Berlinie. – Sygn. 3935. – K. 112–113.*

⁵² *Шухевич С. Моє життя. Спогади. – Лондон: Видання Української видавничої спілки, 1991. – С. 600.*

цію українських церков. 18 березня 1939 р. Рада Міністрів Речі Посполитої ухвалила програму найтіснішого поєднання Східної Малопольщі з Річчю Посполитою, за якою передбачали зміцнити інтенсивність економічного й культурного життя поляків на території Галичини і Волині⁵³. Водночас посилились політичні репресії щодо українців. Влада вдалась до превентивно-репресивних заходів, що нагадували «пацифікаційну акцію». Навесні 1939 р. розпочались арешти членів ОУН. Особливо посилились вони, коли стало зрозумілим, що Польща не уникне воєнного конфлікту з Німеччиною. Внаслідок цього на момент відходу поляків із концтабору Береза Картузька 17 вересня 1939 р., в ньому перебувало 7 тис. в'язнів, з яких 4,5 тис. були українці⁵⁴.

Протягом травня–липня 1939 р. політичні верхівки Німеччини та Радянського Союзу виношували ідею зближення обох країн, ведучи численні переговори, які, проте, не супроводжувались радикальними кроками.

Світова та українська громадськість не була поінформована про хід радянсько-німецьких переговорів, що породжувало неоднозначні оцінки. Вже на початку липня «Батьківщина» писала про подвійну гру німецької політики, наслідком якої може стати поділ українських територій⁵⁵. У зв'язку з цим гучніше лунало гасло орієнтації виключно на власні сили. Так, «Батьківщина» писала: «Недавній досвід навчив нас, що в наших сподіваннях ставити в сліпім довірю на німецьку карту – це значить перечислюватися і розчаровуватися»⁵⁶.

Після підписання в Кремлі в ніч з 23 на 24 серпня 1939 р. радянсько-німецького пакту про ненапад галицький політикум різних напрямів майже одногolosно заявляв, що цей договір остаточно розвіяв будь-які надії на вирішення українського пи-

⁵³ Кучерена М. Українська проблема в політиці II Речі Посполитої і в концепціях та діях українських політичних сил у міжвоєнний період // Україна – Польща: важкі питання, (Варшава, 26–28 квітня 2005 року). – Варшава: Тирса, 2006. – Т. 10. – С. 186. – (Матеріали XI Міжнародного семінару істориків «Українсько-польські відносини під час Другої світової війни»).

⁵⁴ Polit I. Miejsce odosobienia w Berezie Kartuskiej w latach 1934–1939. – Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2003. – S. 129.

⁵⁵ Батьківщина. – 1939. – Ч. 26. – 9 липня.

⁵⁶ Я. З. Міжнародне положення й українська справа // Батьківщина. – 1939. – Ч. 32. – 20 серпня.

тання найближчим часом⁵⁷. «Діло» писало, що він «порушує політичні концепції деяких українських політичних груп» і це друге після Карпатської України свідчення того, що «всі ідеологічні канони – це лише звичайні місячністичні декорації для реальної німецької політики, які розлетілися від одного подмуху вітру»⁵⁸. Радикали наголошували, що така «остання бомба» має вилікувати всіх ідеалістів, які врешті зрозуміють, що всі народи у міжнародній політиці керуються виключно національним егоїзмом⁵⁹, і що цей пакт остаточно розбив гітлерофільську орієнтацію частини українства⁶⁰. Водночас представники української лівиці визнавали, що всі надії українства пов'язані з розгромом СРСР, хоча за нових умов вони ставали доволі примарними⁶¹.

Не бракувало також побоювань щодо таємних пунктів угоди, які, ймовірно, передбачали поділ українських земель між Німеччиною та СРСР. Редактор «Польсько-українського бюлетеня» Володимир Бончковський згадував про реакцію українського політикуму на цей договір: «Вони одразу зрозуміли, може, краще, ніж поляки, що між СРСР і Німеччиною дійсно дійшло до порозуміння у справі поділу Польщі», причому Східна Галичина і Волинь мали відійти до СРСР⁶². Такі думки, зокрема, висловив Д. Паліїв на нараді членів ФНС у редакції часопису «Батьківщина»⁶³. Одначе, як писав О. Назарук, А. Гітлера вважали збирачем німецьких земель, а оскільки Галичина колись входила до складу Австрії, частина українців гадала, що цю територію він прагнув підпорядкувати Райху⁶⁴. Отож, через брак інформації українські політичні сили не дали одностайної оцінки

⁵⁷ К. І. Чи справді «нема» української справи // Діло. – 1939. – Ч. 199. – 2 вересня; Прояснюється // Нова Зоря. – 1939. – Ч. 66. – 31 серпня.

⁵⁸ Гал. Мінхен і Москва // Діло. – 1939. – Ч. 192. – 25 серпня.

⁵⁹ Ріббентроп їде до Москви / Громадський Голос. – 1939. – Ч. 191. – 23 серпня.

⁶⁰ Пакт про ненапад між Гітлером і Сталіном // Громадський Голос. – 1939. – Ч. 33. – 2 вересня.

⁶¹ Захитана рівновага // Громадський Голос. – 1939. – Ч. 196. – 29 серпня.

⁶² Bączkowski W. O wschodnich problemach Polski : wybór pism; [wyboru dokonali i wstępem opatrzyli J. Kłoczowski, P. Kowal]. – Kraków: Ośrodek Myśli Politycznej: «Księgarnia Akademicka», 2000. – S. 95.

⁶³ Тис-Крохмалюк Ю. Фрагменти споминів // Дмитро Паліїв. Життя і діяльність. 1896–1944: зб. праць і матеріалів. – Львів: Наукове товариство імені Шевченка, 2007. – С. 719.

⁶⁴ Назарук О. Зі Львова до Варшави. Утеча перед совітами в пам'ятних днях 2–13 жовтня 1939 року; [упоряд. М. Швагуляк]. – Львів, 1995. – С. 13.

укладеному пакту, що сприяло появі різноманітних концепцій і припущень стосовно дальшого розвитку подій у світі.

«Батьківщина» наголошувала, що німецько-радянське порозуміння віщує війну за новий територіальний розподіл світу⁶⁵. Намагаючись розгадати зміст домовленостей, часопис УНДО акцентував на тому, що пакт Ріббентропа–Молотова був не просто договором про ненапад, а військово-політичним союзом, ставками в якому могли бути «хіба такі проекти, як розтрощення Англії, поділ впливами в Азії, доступ Совітів через Дарданелли до Середземного моря і тому подібне»⁶⁶.

Українська громадськість розуміла, що в такій ситуації війна неминуча, а це, своєю чергою, змушувало зайняти виразну позицію. Деякі політичні сили вважали, що єдине правильне рішення – задекларувати підтримку польського уряду. Так, зокрема, вчинив Народний комітет УНДО на своєму засіданні 24 серпня 1939 р.⁶⁷ Ця заява, як зазначалось у рефераті відділу безпеки Міністерства внутрішніх справ, була наслідком «політичного отверезіння» і остаточного краху надій на сприяння Німеччини у вирішенні українського питання⁶⁸. Лідери УНДО закликали Українську Парламентську Репрезентацію у польському Сеймі до боротьби з німецькою і більшовицькою агентурами⁶⁹. Свою підтримку Польській Державі висловили також лідери католицької УНО. Політичний провід УСДП не зайняв антипольської позиції, але й не зрікся негативної оцінки її національної політики щодо українців⁷⁰.

Свідченням лояльності частини українського населення до Польщі можна вважати проект створення українського корпусу оборони східних земель Речі Посполитої. З цією пропозицією до Головного штабу польського війська звернулася делегація української скаутської організації «Великий Луг» на чолі з генерал-хорунжим УНР Романом Дашкевичем і послом УНДО В. Целе-

⁶⁵ *Батьківщина*. – 1939. – Ч. 34. – 3 вересня.

⁶⁶ *Московський пакт // Національна Політика*. – 1939. – Ч. 34. – 3 вересня.

⁶⁷ *Національна Політика*. – 1939. – Ч. 34. – 3 вересня.

⁶⁸ *AAN*. – *Ministerstwo Spraw Wewnętrznych*. – *Sygn.* 1280. – К. 2.

⁶⁹ *Ibid.* – К. 238.

⁷⁰ *Koko E. Ukraińscy socjaldemokraci galicyjscy w okresie międzywojennym (1918–1939) // Zeszyty naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace historyczne / [pod red. M. Puławskiego] – Kraków, 1993. – Z. 103. – S. 141.*

вичем⁷¹ Перший відділ «українського легіону» мали створити у Яворівському повіті⁷².

Після підписання пакту Ріббентропа–Молотова проблема українського повстання в Галичині остаточно втратила актуальність. З одного боку, через відмову Крайової Екзекутиви підняти його в нових геополітичних умовах⁷³; а з іншого – через позицію нацистських правлячих кіл, які вирішили не дратувати свого нового партнера, адже існувала небезпека, що масштабний збройний виступ українського населення у південно-східних районах Речі Посполитої перекинеться на прилеглі території Радянського Союзу⁷⁴. 1 вересня 1939 р. видано наказ про відкликання Українського легіону з лінії фронту і зарахування його до складу допоміжної служби німецької армії⁷⁵.

Отже, можна ствердити, що ідея повстання в Галичині не належала українцям, вона була інспірована ззовні, а саме – Третім Райхом, який впродовж 1930-х рр. уміло використовував українське питання у власних інтересах. Відтак концепція повстання викликала критику українській громадськості. Найбільше застережень висловлювали легальні українські політичні сили, об'єднані у Контактному комітеті. Вони неодноразово застерігали українців від «чужих агентур», закликаючи в найближчому воєнному конфлікті з Німеччиною стати на бік Речі Посполитої.

Основними причинами низької підтримки в українському суспільстві ідеї повстання перед початком війни були: недовіра до нацистської Німеччини, породжена відсутністю чітких гарантій щодо реалізації українських державницьких прагнень; негативний досвід Карпатської України і, врешті, укладення пакту про

⁷¹ Partacz Cz. *Polska wobec ukraińskich dążeń niepodległościowych w czasie II wojny światowej*. – Toruń: Centrum Edukacji Europejskiej, 2003. – S. 51–52.

⁷² Шумський І. *Молодіжний рух у Західній Україні (1920–1939)*. – Тернопіль: [б.в], 2002. – С. 96.

⁷³ Torzecki R. *Polacy i Ukraińcy: sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej na terenie II Rzeczypospolitej*. – Warszawa: Wydaw. Naukowe PWN, 1993. – S. 24.

⁷⁴ Руккас А. О. *Антипольські виступи ОУН на західноукраїнських землях (вересень 1939 р.) // Sprawy wschodnie. Czasopismo Instytutu Wschodniego Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza Sprawy wschodnie / [P. Kraszewski red. nac.]. – Poznań: IW UAM, 2002. – Zeszyt 1. – S. 39.*

⁷⁵ Wysocki R. *Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów w Polsce w latach 1929–1939. Geneza. Struktura. Program. Ideologia*. – Lublin: Wyd-wo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2003. – S. 354.

ненапад між Райхом і найбільшим ворогом українського визвольного руху – СРСР.

Зрештою, ця ідея мала дуже малі шанси бути втіленою в життя через різне бачення мети повстання, його перебігу та наслідків з боку Третього Райху та з української сторони. Якщо українці розглядали його як національний зрив, що мав послужити початком відродження української державності, то німецька політична верхівка бачила лише допоміжний засіб у досягненні власних геополітичних цілей, серед яких не було місця самостійній Україні.